

Становлення і розвиток порівняльної методології в політичних дослідженнях

Марія Кармазіна,

доктор політичних наук,

головний науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

ім. І. Кураса НАН України,

Олена Могилевець,

магістр політології

У другій половині XIX століття розпочалися бурхливі процеси, пов'язані з розвитком порівняльної політичної науки. У цей час порівняння стало не лише однією з загальних методик дослідження, але й поступово оформилося і як особлива галузь (окремий напрям) політичного знання. А починалося все, напевно, з Аристотеля, котрий свого часу здійснив огляд державних устроїв та звичаїв 158 грецьких міст-держав, а згодом (у праці „Політика”) – порівняння міст-держав. Окрім Аристотеля, варто згадати й інших „перших компаративістів”: Платона (праця „Республіка”, Цицерона (трактат „Про державу”). Згодом порівняння як метод аналізу використовували Н. Макіавеллі (праця „Володар”), Т. Гоббс („Левіафан”), Ш.-Л. Монтеск'є („Про дух законів”), Г. Спенсер („Засади соціології”), А. де Токвіль („Про демократію в Америці”) та інші дослідники.

Рефлектуючи над особливостями етапів становлення політичної науки в другій половині XIX – на початку XX століття та аналізуючи інструментарій, що використовувався нею в ході досліджень, Ч. Мерріам (1923 р.) охарактеризував період з 1850 по 1900 рік як історично-порівняльну стадію, звернувши увагу, таким чином, на роль та місце саме порівняльної методології в розвитку науки.

XX століття зробило свій вклад у розгортання та ефективність порівняльних досліджень: у них почав широко використовуватися інституційний підхід (правда, згодом розкритикований за такі вади, як описовість, обмеженість, статичність тощо [1, р. 2]).

Із середини XX століття – часу, коли, за визначенням західних

**Становлення і розвиток порівняльної методології
в політичних дослідженнях**

Марія Кармазіна, Олена Могилевець

дослідників, постала сучасна політична наука, методологічний інструментарій компаративістики розширився. Поряд з інституційним підходом, котрий, як відзначив Д. Ептер, значною мірою еволюціонував (окрім узвичаєних установ – парламентів, виконавчої та судової влади, увага дослідників концентрувалася й на політичних партіях, групах інтересів, громадській думці [2, р. 378]), почав широко використовуватися біхевіоральний. Ця обставина дозволила тому ж таки Д. Ептеру, а крім нього й іншим дослідникам, приміром, Г. Віардо чи Р. Макрідісу, говорити про біхевіоральну революцію в політичній науці [3].

Одержавши новий стимул до розвитку, порівняльна галузь політичної науки стає провідною, що проявилось, з-поміж іншого, в тому, що 1965 року одне з трьох досліджень західних науковців однозначно виконувалося в порівняльному ключі (співставмо: 1925 року пропорція становила 1 до 10, 1945 – 1 до 5 [4, с. 72]). Згодом, визнавши досягнення біхевіоралізму (зокрема, плідність використання в межах підходу вимірювання та пошуку залежностей в політиці), представники наступних поколінь дослідників політичних процесів вказали й на його вади і, зокрема, на прагнення біхевіоралістів вибудувати „величну теорію” [1, р. 8], в контексті якої й можна було б розглядати і тлумачити ті чи інші аспекти політичного процесу.

Слід відзначити, що розвитку порівняльної політичної науки на даному етапі певним чином посприяв семінар, проведений 1952 року в Північно-Західному університеті США (Еванстон, Чикаго) під егідою Американської ради з суспільствознавчих досліджень (ASSRC). Учасниками семінару були С. Біер, Дж. Бленкстен, К. Дойч, Г. Екштейн, Р. Кокс, К. Томсон та Р. Уорд. Головував на Р. Макрідіс. Обговоривши особливості порівняльного методу, вчені зацентрували увагу на тому, що кожен політичний феномен, процес, кожна нація, як і кожна людина, є певною мірою унікальними [1, р. 3]. І саме ця „унікальність” і вимагає пильної уваги дослідників. У заяві „Дослідження в порівняльній політичній науці”, оприлюдненій 1953 року в American Political Science Review, учасники семінару, з одного боку, відзначили, що порівняльна політична наука довго обмежувалася дослідженнями країн Західної Європи, оминаючи увагою, а відтак і не враховуючи динамічні процеси, що відбувалися в інших країнах планети. З іншого – запропонували застосовувати в ході дослідження політичних явищ (зокрема, структури суспільства, функцій її елементів) ефективніший метод, який вже використовували соціологи – структурно-функціональний аналіз [5, с. 169].

У березні 1954 року Американська рада із суспільних досліджень (ASSRC) створила Комітет з порівняльної політичної науки. Очолив його Г. Алмонд. Діяльність Комітету, в якому взяло участь близько 245 осіб (199 американців та 46 представників інших країн, зокрема європейських), була спрямована на формування єдиного комплексу „теоретичних

проблем та методологію порівняльних досліджень” [5, с. 169]. Наслідки діяльності Г. Алмонда та його колег згодом були високо поціновані їх наступниками. Так, Г. Екштейн назвав період діяльності Комітету, коли більшість досліджень були ініційовані Г. Алмондом і його однодумцями, золотим віком порівняльної політичної науки. Адже, відмовившись від традиціоналізму та акценту на Західній Європі й США, члени Комітету шукали нових шляхів розвитку теорії і методології. А найважливіший результат їх праці полягав у тому, що значно більше уваги стало приділятися глобальним порівнянням [6].

Зацікавленість „глобальними порівняннями” зумовила науковий інтерес до порівняльного аналізу крізь призму теорій модернізації. Відтак увага науковців зосередилася на появі модерних політичних інститутів (політичного представництва, раціональної бюрократії тощо), зокрема – у традиційних суспільствах. Порівняльні дослідження країн „третього світу” сприяли кращому пізнанню та розумінню культур, вивченню яких раніше дослідники не надавали уваги.

Показово, що якщо інституціоналісти аналізували політичну економіку в контексті безробіття, фінансової політики, то представники теорій модернізації – перехід від пре-індустріального до індустріального суспільства на Заході та його „копіювання” в „третьому світі”. Аналітичний акцент змістився з держави на суспільні структури, тобто на те, як краще втілювати демократичні цінності та принципи [7, р. 382].

У 1950 - 1960 роках ініціатива в розвитку порівняльних досліджень перейшла із США до Західної Європи. 1952 року було створено Міжнародну раду соціальних наук (ISSRC) як адміністративну й наукову базу для забезпечення постійної роботи в галузі міждисциплінарних та міждержавних порівняльних досліджень. Але особливого значення ця установа набула після реорганізації 1961 року. Її найважливішим досягненням, на думку Е. Шойха, був розвиток наукової мережі, що об'єднала дослідників-компаративістів. З ініціативи С. Роккана (голови Ради), у її межах було створено два постійні комітети – зі збирання й опрацювання даних та з проблем порівняльних досліджень (Standing Committee on Data – 1966 - 1967; Standing Committee for Comparative Research – 1967 - 1968), які стали організаційними центрами з підготовки міжнародних конференцій та популяризації ідеї створення архівів даних. Програма діяльності постійного комітету з порівняльних досліджень свідчила про розуміння її укладачами того, що головною проблемою є не навчання техніки збирання даних, але вміння аналізувати та інтерпретувати одержані результати [8].

Кінець 1960-х років ознаменувався розгортанням все гучнішої критики біхевіоралізму, структурного функціоналізму і теорій модернізації, оскільки, як засвідчила практика, компаративістика виявилася нечутливою до соціальних і політичних зрушень (наприклад, до

**Становлення і розвиток порівняльної методології
в політичних дослідженнях**

Марія Кармазіна, Олена Могилевець

контркультурних рухів молоді) кінця 1960 – початку 1970 років. Крім того, біхевіоральна і структурно-функціональна методологія призвела до певного спрощення політичної картини світу. Використання ж кількісних методів у перевірці гіпотез порівняльної політичної науки зумовлювало встановлення вже відомих залежностей. А чи не найбільшою вадою застосування теорій модернізації називали європоцентризм, тобто визнання єдино правильною європейсько-американську цивілізацію. І таке твердження було перебільшенням, оскільки теоретики теорій модернізації зверталися до вивчення країн „третього світу” для підтвердження ідеї малорозвиненості цих країн [4, с. 73 - 74].

З 1970-х років компаративісти взяли на озброєння теорію раціонального вибору й неінституціоналізм, що, в свою чергу, зумовило переоцінку традицій біхевіоралізму та структурного функціоналізму. Згодом у порівняльній політичній науці сформувалися нові теоретико-методологічні орієнтації – постмодерна і феміністська. Окрім цього, на зламі ХХ – ХХІ століть у компаративних дослідженнях простежується своєрідний ренесанс історико-порівняльної традиції. Формується й новий інструментарій порівняльного аналізу.

Як зазначають Д. Мунчк і Р. Снайдер (котрі проаналізували статті, опубліковані в 1989, 1992, 1995, 1998, 2001 та 2004 роках – фактично кожен три роки – у провідних наукових виданнях з порівняльної політичної науки і, зокрема, в таких журналах, як „Comparative Politics Studies”, „Comparative Politics” та „World Politics”), на зламі століть відбулися зміни й у основних напрямках порівняльних досліджень. Так, у період з 1989 по 2004 рік пріоритетна дослідницька увага зосереджувалась на демократичних і державних інститутах (виборах, політичних партіях, бюрократії, федералізмі, децентралізації тощо); економічних і наднаціональних процесах (економічному розвитку, глобалізації, наднаціональній інтеграції тощо); соціальних акторах (соціальних рухах, громадянському суспільстві, групах інтересів, включаючи бізнесові, профспілки тощо); політичних режимах (їх різновидах, демократизації та питаннях занепаду демократії); політичному порядку (війні, революціях, націоналізмі, етнічних конфліктах, насиллі тощо) [9].

Найчастіше компаративісти використовують сьогодні такі види порівняльних досліджень, як „case-study”, бінарне, регіональне, тематичне, крос-національне й крос-темпоральне порівняння.

Питання порівняльності „case-study” є дискусійним серед західних (А. Лейпхарт, Дж. Сарторі, Н. Смелзер, У. Теліс) та російських (Г. Голосов, М. Ільїн, Т. Мітрохіна, Л. Сморгунів) науковців. Перші розглядають „case-study” як окремий метод поряд з експериментом, статистичним та порівняльним аналізом, другі наголошують, що він належить до різновидів порівняльних досліджень, оскільки використовується для вивчення однієї країни на фоні порівняння з іншими.

Основними типами „case-study”, на думку А. Лейпхарта, є: 1) **теоретичні** – традиційно аналіз однієї країни або випадку здебільш є описовим; інтерпретація існуючої теорії для опису окремих випадків; 2) **інтерпретативні** – пояснення існуючої теорії для опису окремих випадків; 3) **генерування гіпотез** – аналіз випадків для формулювання гіпотез; 4) випадки, які підтверджують теорію; 5) **випадки, які спростовують теорію**; 6) **девіантні** – дослідження окремих випадків, які є відхиленнями від норм [10, р. 652 – 693].

Схожі типології „case-study” пропонують й інші дослідники, зокрема, Р. Хар’ю, М. Харрон, М. Бреслі. На їх думку, випадки можна поділити на: **представницькі** – дослідження типових випадків; **прототипні** – вивчення конкретних випадків, що стануть типовими; **девіантні** – аналіз окремих випадків, які є відхиленнями від норми; **критичні** – перевірка теорії в менш сприятливих умовах [11]. „Case-study” робить вклад у загальне знання про політику, якщо „аналіз відбувається крізь призму порівняльної перспективи та з точки зору широких аналітичних конструкцій”, – зазначає Г. Скерроу [12].

Здійснюючи „case-study” порівняння, дослідник аналізує кілька країн, але при цьому вивчає аналогічні аспекти [13, с. 168]. Прикладами використання „case-study” є праці Б. Мура „Соціальні джерела диктатури і демократії” (дослідження капіталістичних демократій Англії, Франції, США та азійського фашизму (Японія), комунізму (Китай) і парламентської демократії (Індія); Р. Бендікса „Королі або народи” (аналіз традицій, інститутів та соціального розвитку Великої Британії, Франції, Німеччини, Росії і Японії); Т. Скокпол „Держави і соціальні революції” (порівняння французької, російської та китайської революцій) тощо.

Бінарне порівняння („binary analysis”) представляє собою стратегію дослідження двох країн, обраних згідно з об’єктом дослідження, та дозволяє виявити спільне й індивідуальне в їх політичному розвитку. Можна виокремити два різновиди бінарного аналізу: **непрямий** і **прямий**. Перший є непрямим, оскільки об’єкт дослідження, який вважається неподібним, розглядається крізь призму особливого бачення вченого-іноземця на основі суб’єктивних критеріїв. Діалектика процесу такого порівняння сприяє, як вважається, кращому та глибшому пізнанню іншої країни, її культури [13, с. 176]. Саме бінарне порівняння стало основою для аналізу, приміром, американського суспільства (А. де Токвіль, „Демократія в Америці”), політичної системи Великої Британії (В. Гвін і Р. Роуз, „Велика Британія: прогрес і спадок”), індійських каст (Л. Дюмон, „Ното hierarchicus: досвід опису кастових систем”) та інших процесів, явищ, феноменів. Другий різновид бінарного аналізу відповідає іншому рівню систематизації та дозволяє науковцю за допомогою історичного методу показати унікальність і своєрідність кожної країни. Прямий бінарний аналіз дає можливість проводити детальніше співставлення

досліджуваних об'єктів, наголошуючи на їх унікальності [13, с. 177].

Необхідно підкреслити, що в порівняльних бінарних прямих дослідженнях панівними є дві стратегії, охарактеризовані А. Пршеворські та Г. Тьюні, – **максимальна подібність** та **максимальна різниця** країн. При першій обираються подібні країни. При цьому враховується, що спільні для них особливості при порівняльному аналізі можна буде інтерпретувати як константи або незалежні змінні та надалі не враховувати їх, оскільки причини різниці лежать поза ними [14, р. 31]. У цьому руслі були виконані, наприклад, дослідження англо-американських демократій (Р. Алфорд, „Партійні системи: англо-американські демократії”), скандинавських країн (Н. Елдер, „Консенсусні демократії? Урядування та політика в скандинавських країнах”) чи азійських „малих тигрів” (Ф. Елтен, „Роль уряду в сингапурській економіці”) та інші. Стратегія максимальної подібності є нині найбільш вживаною у порівняльній політичній науці. Т. Вікхем-Кроулі визначає її як „паралельну демонстрацію порівняльної теорії” [15].

Застосовуючи другу стратегію, дослідник відбирає країни максимально різні. Якщо країни характеризуються певною спільною особливістю, то відмінності виключаються з пояснень. Тобто, розглядаються країни, обрані в результаті їх унікальності, що ілюструє загальне теоретичне бачення дослідника [14, р. 38]. Прикладами застосування такої стратегії є аналіз політичних систем Японії і Туреччини (Р. Бендікс, „Національне будівництво та громадянство”); промислових революцій (Ч. Кіндлебергер, „Економічне зростання у Франції та Великобританії: 1851 - 1950 pp.”); американської та англійської структур політичних цінностей (С. Ліпсет, „Перша нова нація”) тощо. Попри продуктивність такого методу, слід все ж звернути увагу на те, що порівняння максимально різних країн може призвести до перебільшення відмінностей між ними, а такий результат може не відповідати реальності.

Регіональне порівняння („regional” або „area study”) використовується для порівняння регіонів, зокрема – груп країн, обраних через схожість їх географічного, історичного, економічного, політичного, соціального чи культурного розвитку [4, с. 58], тобто критеріїв, які можуть використовуватися, як елементи контролю. „Area study” дозволяє вирішити основні проблеми порівняльного методу – порівняльності та еквівалентності [13, с. 186]. Напевно, цим і зумовлено те, що сьогодні порівняльні регіональні дослідження посідають вагоме місце в порівняльній політичній науці та присвячуються вивченню країн Західної і Східної Європи, Скандинавії, Латинської Америки, Південно-Східної Азії, Близького Сходу, Африки та інших [9]. На відміну від інших видів порівнянь, „area study” сприяє конкретизації і здійсненню глибшого аналізу предмета порівняння, обмежуючи дослідження певною кількістю країн регіону. Наприклад, персоніфікація влади і політична нестабільність

потребують особливої уваги в країнах Східної Європи, оскільки в цьому регіоні держава і суспільство формувалися іншим, ніж у Західній Європі, шляхом. Тобто, йдеться про те, що „regional study” розкриває нові риси політичних феноменів і дозволяє враховувати регіональні ознаки. Водночас це є і недоліком, оскільки немає змоги побачити об’єкт аналізу в цілому [13, с. 186 - 187].

На думку Дж. Матца, проводячи порівняльний регіональний аналіз країн, потрібно дотримуватися таких рекомендацій: 1) для того, щоб використати стратегію порівняння схожих країн і створити потужну теорію, слід обмежити просторову сферу, тобто, не досліджувати всю Латинську Америку, а тільки субрегіон (наприклад, Центральну Америку); 2) використовувати теорії „середнього рангу”, побудовані на мультіваріативному емпіричному аналізі; 3) включати до аналізу культурні змінні разом з економічними та інституціональними; 4) розглядати регіональні дослідження в контексті глобальних проблем і тенденцій – це допоможе уникнути регіонального провінціалізму [4, с. 59].

Нині значна кількість „area” або „regional studies” присвячена вивченню країн Західної Європи (В. Богданор, „Коаліційне урядування в Західній Європі”; К. фон Бойме, „Політичні партії в західних демократіях”); Африки (З. Ергас, „Трансформація африканської держави”; Р. Моргентау, „Однопартійні системи в Західній Африці”); Латинської Америки (Д. Джермані і К. Сілверт, „Політика, соціальна структура та військова інтервенція в Латинській Америці”; Ж. Ламберт „Латинська Америка: соціальні структури та політичні інститути”), Близького Сходу (Д. Білл та К. Лейден, „Середній Схід: політика й влада”; М. Хадсон, „Арабська політика: пошук легітимації”) тощо [13, с. 196 - 199].

Тематичне порівняння („thematic comparison”) так само, як і „area studies”, зорієнтоване на аналіз предмета або теми дослідження у порівняльній перспективі. Використання такого різновиду порівняння є комплексним вивченням питання на теоретичному рівні і зазвичай відбувається у співпраці з іншими науковцями на практиці, бо дозволяє розглянути тему аналізу комплексно на концептуальному рівні [16, р. 15]. Прикладами використання „thematic studies” в порівняльній політичній науці є дослідження теорії держави (Б. Джессоп, „Капіталістична держава” і „Теорія держав”; М. Карной, „Держава і політична теорія”; Дж. Холуей і С. Піччіотт, „Держава та капітал: марксистські теорії”); демократії (Н. Боббіо, „Лібералізм і демократія”; М. Доган „Порівняння плюралістичних демократій”; Ф. Кеннінгем, „Повернення ліберальної демократії”); теорії розвитку (Д. Бекер, Дж. Фріден та ін., „Постімперіалізм: міжнародний капіталізм та розвиток наприкінці ХХ ст.”; Ф. Блок, „Постіндустріальні можливості: критика економічного дискурсу”) та інші [17, с. 27].

Крос-національне порівняння („cross-national comparison”) можна

визначити як порівняння держав, специфіка якого, на думку А. Пршеворські та Г. Тьюні, полягає в тому, що дослідницька стратегія реалізується на двох основних рівнях: **макросоціальному** (змінні характеризують суспільство в цілому) і **системному** (змінні фіксують конкретну ознаку суспільства). Мета „cross-national comparison” – визначення зв’язків між змінними другого рівня. Як основний інструмент тут використовуються макросоціальні змінні.

Варто зауважити, що науковці вважають, що будь-який аналіз не є порівняльним, якщо відбувається лише на одному з рівнів. В ідеалі макросоціальні змінні мають використовуватися тільки для пояснення різниці між системами, що фіксуються на системному рівні [18, с. 31-32].

Виокремлюють **два різновиди крос-національних порівняльних досліджень**. Перший обмежений відбором змінних, спільних для багатьох країн, та їх аналізом (у такому ключі виконували свої дослідження С. Верба, Н. Най і Дж. Кім („Участь і політична рівність: порівняння семи націй”), Р. Долтон („Громадська політика в західних демократіях: громадська думка та політичні партії у США, Великій Британії, Західній Німеччині та Франції”), Р. Інглехарт („Безмовні революції: зміна цінностей та політичних систем у західних суспільствах”) та інші. Другий зорієнтований на порівняння під час вивчення історичних ситуацій (Е. Гелнер, „Нації та націоналізм”; Ч. Тіллі, „Від мобілізації до революції”; Дж. Холл, „Влада та свободи: причини й наслідки піднесення Заходу” тощо) [17, с. 536].

Крос-темпоральні порівняння („cross-time comparison”) надають особливого значення часу як оперативній змінній, включеній у дослідження для подолання статичного характеру порівняння. Н. Смелзер вважає динамічний характер порівняння складнішим, ніж статичний, оскільки змінна часу включається в аналіз зв’язку між залежними й незалежними змінними. Він наголошує, що коли науковець бере дві точки розвитку певного явища у часі і порівнює їх, то це не є динамічним порівнянням. Воно отримує таку властивість тоді, коли розглядається динаміка зміни певної якості об’єкта у певний період часу [4, с. 60].

„Cross-time comparison” використовуються, насамперед, у дослідженнях влади (М. Манн, „Джерело соціальної влади. Частина 1: Історія влади спочатку до нашої ери”), економічної і політичної ситуацій (Д. Фріден, „Заборгованість, розвиток і демократія: сучасна політична економія та Латинська Америка 1965 - 1985 рр.”), діяльності політичних партій (С. Бартоліні, „Політична мобілізація лівих європейців, 1860 - 1980 рр.”), імперій Габсбургів, Великої Британії та США (П. Кеннеді, „Злет та падіння могутніх імперій: економічні зміни і воєнний конфлікт з 1500 по 2000 рр.”) і т. д. [4, с. 60].

На думку С. Бартоліні, врахування часу при порівняльних дослідженнях породжує значні методологічні складності. По-перше,

необхідно знайти метод, за допомогою якого може бути встановлена темпоральна зміна якості об'єкта дослідження, а для цього треба точно встановити темпоральні одиниці аналізу (проблема визначення темпоральних одиниць). По-друге, доцільно визначити ступінь відношень між змінними властивостей у часі і змінними крос-просторового аналізу (проблема специфічності узагальнень розвитку). По-третє, потрібно з'ясувати, чи можливо досліджувати тенденцію розвитку каузальних термінів на основі однієї темпоральної зміни (проблема мультиколінеарності) [4, с. 61].

Отже, існує досить багато видів порівняльних досліджень в залежності від особливостей об'єкта дослідження, що свідчить про розвиток порівняльної політичної науки і пошук як нових напрямів дослідження, так і ефективного пізнавального інструментарію. Але головним є не стільки тип порівняння, який обирає дослідник, скільки те, чи є він при цьому, так би мовити, свідомим мислителем [19, с. 67]. Тобто, тим, хто володіє теорією і методом порівняння, тим, хто знає обмеження застосування одного чи іншого різновиду порівняння та вміє використовувати його переваги.

Використання порівняльного методу в порівняльній політичній науці породжує значну кількість методичних проблем, пов'язаних з об'єктом дослідження, можливістю використання статистичного аналізу, вибором контекстуальних ознак тощо. Відтак, варто звернути увагу на проблеми, що можна поділити на **якісні** (проблеми „порівняльності”, „недостатньо випадків, багато змінних”, „проблема Гелтона”) та **кількісні** (виміру, інтерпретації та еквівалентності політичних явищ, що вивчаються).

Для порівняльних якісних досліджень істотною є **проблема „порівняльності”** одиниць аналізу – держав, інститутів, політичних феноменів тощо. Умовою можливості порівняння є подібність або відмінність політичних явищ, країн, регіонів. Якщо аналізується зв'язок між залежними і незалежними змінними, то виникає потреба вибрати випадки, подібні за багатьма параметрами (політичними, економічними, історичними, культурними тощо). Можна досліджувати й більш відмінні країни, якщо вони в певному розумінні схожі й цікаві для науковця. Втім, слід враховувати, що в суспільствах існують різні каузальні зв'язки, тобто – подібні наслідки можуть викликатися зовсім різними причинами [4, с. 50].

Порівняння, як зазначає Р. Макрідіс, включає в себе абстрагування та конкретні ситуації, оскільки процеси не можна порівнювати. Порівнювати – це виокремлювати певні типи і концепти, що робиться за рахунок „перекручування” унікального й конкретного. Об'єктами порівняння феномени стають у перетвореному вигляді, тому до проведення порівняння необхідно визначити категорії і критерії аналізу [18, с. 34]. Вирішити цю проблему „порівняльності” можна також завдяки пошуку однорідних структурних контекстів аналізованої залежності, що

вивчається, а не порівнянням змісту політичних явищ при використанні загальної концептуальної схеми суспільства або його політичної системи [4, с. 50].

Проблема „недостатньо випадків, багато змінних” вважається центральною для якісної компаративістики. Вона полягає в тому, що дослідник під час аналізу обмежений невеликою кількістю країн, тобто, випадків, які можна почати вивчати, а кількість змінних, що характеризують країни, є значною. Тому перед ним постають дві проблеми: по-перше, для того, щоб порівняння було ґрунтовним, необхідно максимально збільшити кількість випадків; по-друге, доцільно зменшити кількість змінних у дослідженні. Перша частина проблеми обмежує використання статистичного методу в порівнянні, друга ускладнює вибір оперативних змінних і контроль над ними [4, с. 51]. „Дослідник, – зазначає А. Лейпхарт, – повинен прагнути збільшити кількість випадків наскільки можливо, тим самим розширюючи межі порівняння для підтвердження гіпотези. Щодо великої кількості змінних, то: **по-перше**, необхідно зосереджуватись на порівняльних випадках, в яких більшість змінних – незалежні, їх можна контролювати, та вони відрізняються від залежних, що містяться в центрі аналізу. Отже, вибір випадків діє як частковий заміник статистичного або експериментального контролю. **По-друге**, зменшити кількість змінних можна шляхом їх об'єднання” [10, р. 57 - 58].

До кінця 1980 років „недостатня кількість випадків” вважалася вадою порівняльного методу, тому дослідники намагалися збільшити їх кількість як просторово, так й історично. Результатом особливого значення стали глобальні порівняльні дослідження (про що зазначалося вище). Але в їх процесі виникають нові проблеми, пов'язані насамперед з адекватністю порівняння аналізованих країн [4, с. 50]. На думку Г. Віардо, проблема глобального порівняльного дослідження полягає в тому, що воно досягає великої експансії через втрату здорового глузду, досягнутого порівнянням країн і регіонів, що суттєво відрізняються історично і культурно, наприклад, Африка і Латинська Америка або Азія і Європа. Висновки таких глобальних порівнянь є провокативними і зухвалими [16, р. 14].

Починаючи з 1990 років, компаративісти, зокрема, Д. Коллер, схильються до того, що невелика кількість випадків є все ж більше перевагою порівняльного методу, аніж його недоліком: „Прагнення аналізувати тільки кілька випадків обумовлене сутністю політичних феноменів і процесом концептуалізації. Теми, для яких більш ефективним є дослідження тільки кількох випадків, – це революції, особливі типи режимів (наприклад, посткомуністичні режими) або форми політичних систем” [20, р. 105]. Хоча А. Пршеворські і Г. Тьюні зазначають, що збільшення кількості випадків сприяє підвищенню рівня узагальнення та їх поєднання у дослідженні може призвести до виникнення окремих причинних зв'язків у нових випадках [20, р. 110].

Іншою частиною проблеми є обмеження кількості змінних під час дослідження. Вирішити її можна шляхом підвищення ступеня порівняльності аналізованих країн за схожими параметрами, які дослідник розглядає як незалежні змінні. Для подолання цієї проблеми використовується також діахронний аналіз – порівняння певного об'єкта в різні часові періоди. На думку Ч. Фрая, це дозволяє краще контролювати проблему, ніж порівняння двох і більше об'єктів одночасно, хоча контроль не завжди може бути ідеальним – країна не є повністю однаковою в різні часи. Одним із зразків використання діахронного аналізу є праця самого Ч. Фрая „Партії і тиск у Веймарі та Бонні”.

„Проблема Гелтона” отримала назву за прізвищем президента Королівського антропологічного інституту Великої Британії Ф. Гелтона ще 1889 року під час обговорення крос-культурного аналізу, запропонованого Е. Тейлором (Е. Тейлор відзначив вплив зовнішнього чинника на культуру). „Було б бажано, – підкреслював Ф. Гелтон, – щоб надавалася повна інформація про ступінь, за якого звичаї порівнюваних племен і рас є незалежними. Може бути, що деякі племена походять з одного джерела, тому вони є подвійними копіями одного й того ж оригіналу. Зрозуміло, що при такому дослідженні всі спостереження мають бути добре виваженими. Тому є доцільною ідея щодо поширення звичаїв та їх відносну перевагу у світі, що можна було б показати на карті за допомогою різних кольорів на теренах їх географічного розповсюдження” [21, с. 150]. У 1970 роках з „проблемою Гелтона” зіткнулася компаративістика. Як зазначають Г. Тьюні і А. Пшеворські, усі рішення цієї проблеми засновані на припущенні, що географічна близькість країн визначає взаємодію культур. Сумнівно, що таке припущення може стати корисним для вивчення сучасного суспільства, яким би воно не було стосовно примітивних культур [21, с. 150]. Наприкінці 1960-х років (що було визнано вченими кількома роками пізніше) розвиток став глобальним і перетнув межі однієї країни. Суперечка виникає щодо питання справжнього державного суверенітету і міжнародної системи як головної умови для країн, що мають власні інтереси [4, с. 54].

У порівняльних політичних дослідженнях було запропоновано кілька методологічних вирішень „проблеми Гелтона”. С. Антілла, Л. Сільверман і Г. Тьюні запропонували так звану **холістську методологію**, згідно з якою одиниці аналізу пов'язані між собою і є єдиним цілим, тому між ними існують каузальні відношення.

Холістський підхід зорієнтований на якісне порівняння, порушуючи питання про невідповідність порівняльної методології статистичному аналізу. Хоча він і дозволяє „вирішити „проблему Гелтона”, але породжує інші серйозні труднощі – збільшується ступінь складності дослідження та кількість змінних, втрачається зрозумілість теорії”, – зазначає С. Антілла.

**Становлення і розвиток порівняльної методології
в політичних дослідженнях**

Марія Кармазіна, Олена Могилевець

Близькою до холістського підходу є стратегія аналізу впливу світової системи на внутрішній розвиток країн, за якою економічна і політична система країни розглядається відкритою для зовнішнього впливу, а відтак залежною. Теорія світової системи виходить з передумови світового системного балансу, за якого збільшення мобільності однієї одиниці системи призводить до зменшення мобільності іншої, а регулювання мобільності здійснюється всією стратифікаційною системою. Наприклад, при дослідженні політичних конфліктів у розвинутих країнах теорія світової системи, на відміну від теорії модернізації, робить акцент на периферійності стану економіки цих країн у світовій економічній системі [4, с. 54 - 55]. Класичною є праця І. Валлерстайна „Сучасна світова система”, в якій автор прагне вийти за межі наукових дисциплін, використовуючи міждисциплінарний підхід, будуючи цілісну систему в історичній перспективі.

Проблема виміру не є унікальною саме для порівняльної політичної науки. По-перше, вимір якісних об'єктів порушує питання щодо можливості використання метричного шкалювання, яке дозволяє виконати статистичний аналіз матеріалу. В компаративістиці досить часто застосовується як метричне, так і неметричне шкалювання, що значно ускладнює процес опрацювання даних [4, с. 56]. По-друге, необхідно якомога рідше використовувати однакові критерії порівняння в різних випадках, окрім подібних. По-третє, пошук індикаторів не повинен залежати від процесу компаративного дослідження у зв'язку з ціннісними уявленнями науковця. Наприклад, вимір рівня політичної участі є результатом складних політичних процесів, які змінюються у залежності від контексту. Тому спочатку компаративіст має визначити, що він розуміє під політичною участю концептуально і теоретично; потім – з'ясувати, які прояви має це явище, а вже потім проводити власне дослідження. Варто наголосити, що парадокс полягає в тому, що рівноцінні критерії простіше одержати шляхом пошуку різних показників одного й того ж феномена, але в різних умовах [22, с. 7]. І ще: при глобальних порівняльних дослідженнях виникає складність, пов'язана з браком економічних, особливо соціально-політичних, статистичних даних по країнах [4, с. 56], недостатня кількість яких у 1950 роках сприяла утворенню релевантних баз даних за ініціативою ООН, ЄС та інших міжнародних організацій [21, с. 151 - 152].

Проблема інтерпретації набуває особливого значення в 1990 роках зі зменшенням інтересу до кількісних методів аналізу; ця проблема полягає в тому, що існує кілька змістів (або контекстів) політичного феномена. Необхідно зважати на те, що вона проявляється вже при виборі концептів і змінних у вигляді ціннісної схильності науковця в якісних дослідженнях, саме в них проблема інтерпретації стає центральною. „Позитивістська позиція в соціальних науках все більше проблематизується дослідниками,

що діють з релятивістських позицій і доводять, що світ соціально сконструйований. Наприклад, релятивіст стверджуватиме, що поняття „демократія” не є даним, воно існує незалежно від способу, за яким демократія здійснюється, або від значення, яке йому надають індивіди і групи”, – підкреслюють Т. Макі і Д. Марш [23]. На практиці в порівняльних дослідженнях для вирішення проблеми інтерпретації застосовується стратегія, що сприяє підвищенню точності результатів порівняння за рахунок обмеження сфери, на якій зосереджуватиметься аналіз. Така сегментація політичної системи зазвичай передуює вибору країн для порівняння. Це дає науковцеві можливість „забути” про контекст для того, щоб аналізувати апарат державних службовців, виборчі права жінок, профспілки. Тобто, йдеться про те, що дослідник зменшує значення контекстуальної різниці між державами, політичними системи тощо [21, с. 149].

Проблема еквівалентності, як й інтерпретації, належить до кількісних порівнянь, які здійснюються за допомогою методів інтерв'ювання, анкетування та експертного аналізу. В такому випадку йдеться про еквівалентність понять і процедур, що використовуються в дослідженні. У зв'язку з цим важливо досягти еквівалентності: концептуальної – відповідності значення концепту в різних культурах; вимірювальної техніки – різниці або подібності вимірювальних індикаторів та індексів, тобто – проблема виміру; лінгвістичної – лексичний і граматичний зміст понять. Інакше кажучи, порівняльне дослідження має вимірювати одне поняття в різних культурах [4, с. 50]. Цього можна досягти двома способами: використовуючи одну й ту ж змінну та обираючи змінні, специфічні для кожної країни. Але у першому випадку, застосовуючи однакову змінну для різних країн, треба враховувати, що в різних культурах змінні можуть мати інший зміст; у другому – не має впевненості в тому, що обрані змінні еквівалентні. Все це розкриває обмеження використання змінних, які можна подолати шляхом ґрунтовного вивчення культури кожної країни задля визначення адекватної одиниці виміру, використовуючи складні міри і показники [24].

Отже, розвиток порівняльних досліджень сприяв появі методологічних проблем, дискусія щодо вирішення яких продовжується й нині. Ціла низка проблем свідчить про особливість компаративістики, а саме – наявність поділу між якісними і кількісними порівняннями. Як зазначає К. ван Метер, „При ознайомленні з літературою, присвяченою кількісним і якісним порівняльними методологіям, треба наголосити, що вони обидві продуктивні й необхідні, а конфлікт між ними має інституційний характер” [25].

Література:

1. **Macridis R., Brown B.** (eds.) *Comparative Politics: Notes and Readings.* – 5th ed. – Illinois: Dorsey Press, 1977.
2. **Apter D.** *Comparative Politics, Old and New // A New Handbook of Political Science / Ed. by R. Goodin, H.-D. Klingemann.* – New York: Oxford University Press, 1996.
3. **Apter D.** *Comparative Politics, Old and New.* – P. 381; **Wiarda H.** *Introduction to Comparative Politics: Concepts and Processes.* – Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1993. – P. 42; **Macridis R., Brown B.** (eds.) *Comparative Politics...* – P. 8.
4. **Сморгунов Л. В.** *Сравнительная политология: проблемы и этапы развития // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки.* – 1999. – № 2.
5. **Ильин М. В.** *Сравнительная политология: научная компаративистика в системе политического знания // Полис.* – 2001. – № 4.
6. **Mair P.** *Comparative Politics: an Overview // A New Handbook of Political Science / Ed. by R. Goodin, H.-D. Klingemann.* – New York: Oxford University Press, 1996. – P. 312.
7. **Apter D.** *Comparative Politics, Old and New.*
8. **Шойх Э.** *Шаг за шагом // Сравнительная социология: Избранные переводы / РАН Институт социально-политических исследований / И. Б. Орлова (науч. ред.), Т. И. Шумилина (пер.).* – М.: Academia, 1995. – С. 14.
9. **Munchk G., Snyder R.** *Debating the Direction of Comparative Politics / Working Paper Series of Committee on Concepts and Methods.* – March, 7. – 2006. – P. 6. – http://www.concepts-methods.org/papers_list.php?id_categoria
10. **Lijphart A.** *Comparative Politics and the Comparative Method // American Political Science Review.* – 1971. – Vol. 65. – № 5. – <http://links.jstor.org/sici?sici=0003-0554%65197112>
11. *Types of Case-Studies.* – <http://poli.haifa.ac.il/~levi/cases.html>
12. *Цит. за: Introduction: Between Studies and Case-studies.* – <http://poli.haifa.ac.il/~levi/cases.html>
13. **Доган М., Пеласси Д.** *Сравнительная политическая социология / Т. И. Шумилина (пер.).* – М.: Соц.-полит. журн., 1994.
14. **Przeworski A., Teune H.** *The Logic of Comparative Social Inquiry.* – Florida: Krieger Publishing Company, 1982.
15. **Peters G.** *Comparative Politics: Theory and Method.* – New York: University Press, 1998. – P. 36. – <http://poli.haifa.ac.il/~levi/res/most.html>
16. **Wiarda H.** *Introduction to Comparative Politics: Concepts and Processes.* – Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1993.
17. **Чилкот Р. Х.** *Теории сравнительной политологии: В поисках парадигмы / В. А. Галкин (пер. с англ.) и др.* – М.: ИНФРА-М, 2001.

18. **Голосов Г. В.** Сравнительная политология. – 2-е изд., перераб. и доп. – Н.: Изд-во Новосибирского университета, 1995.
19. **Сартори Дж.** Искажение концептов в сравнительной политологии // Полис. – 2003. – № 3.
20. **Collier D.** The Comparative Method // Political Science: the State of the Discipline II / Ed. by A. Finifter. – Washington: The American Political Science Association, 1993.
21. **Ильин М. В.** Основные методологические проблемы сравнительной политологии // Полис. – 2001. – № 6.
22. **Смелзер Н. Дж.** О компаративистивном политическом анализе, междисциплинарности и интернационализации в социологии // Социс. – 2004. – № 11.
23. Цит. за: **Сморгунов Л. В.** Сравнительная политология ... – С. 56.
24. **Cole R.** Introduction to Political Inquiry. – New York: Macmillian Publishing Co, 1980. – P.71.
25. Цит. за: **Сморгунов Л. В.** Сравнительная политология ... – С. 61.